

MIRJANA TROŠELJ

OSVRT NA NEKE OSOBITOSTI MIRILA NA VELEBITU

Mirjana Trošelj
Donje Vrapče 58
HR 41000 Zagreb

UDK: 393:73:7.04](497.13)
Pregledni članak
Ur.: 1992-08-05

U ovom radu autor nas upoznaje s nekim osobitostima velebitskih mirila, koje se odnose na položaj uzglavnice-podnožnice (orijentacija), oblike, način obradbe kamenih ploča i njihovo lociranje uz putove. Zatim raspravlja o pojavi i njenoj problematici u okviru prvih istraživanja. Zatim nas upoznaje s njenom rasprostranjenošću prema pisanim izvorima i usmenoj predaji. Posebno raspravlja o odnosu prema mirilu i stvarnom mjestu ukopa (grobu) na Velèbitu, ističući veći značaj mirila. Na kraju sistematizira ikonografiju likovnog prikaza prema vlastitim istraživanjima na Velèbitu.

Istraživanja mirila započeta su tek tijekom 20. st., pa su sa znanstvenog stajališta još uvijek velika nepoznanica. Iako su neka proučavanja dala znatan doprinos u otkrivanju njihovih osobitosti,¹ ipak nova otkrića otvaraju nova pitanja i nove probleme.

Prvo što se otkriva na terenu jest orijentacija skupine mirila jednog lokaliteta prema položaju uzglavnice-podnožnice. Ona je uvjetovana smjerom kretanja pogrebne povorke od naselja do mjesnog groblja i položajem mrtvaca na nosilima: noge naprijed, a glava pozadi, "na zapadu, licem okrenutim prema izlazećem suncu". Taj položaj označava "pokojnikov posljednji oproštaj od sunca", što bez sumnje ima određeno simbolično značenje. Stoga je orijentacija najčešće usmjerena zapad-istok, rjeđe istok-zapad i sjeverozapad-jugoistok.² Nameće se pitanje zašto "simbolična" orijentacija zapad-istok nije bila ustaljeno pravilo. Pretpostavljaju se dva razloga: 1. mrtvaca se polagalo na tlo i "mirilo" onako kako ga se i nosilo, kako smo već naveli, prema smjeru kretanja, što je imalo i posve praktične posljedice. 2. orijentacija je ovisila i o geografskom položaju terena (prijevoj Vitrenika i kosina Opuvana doca uvjetovali su orijentaciju sjeveroistok-jugozapad i sjever-jug - "niz buru").

¹ I. Krajač, M. Gavazzi, A. Glavičić

² Kazivači Ivan Tomić (Starigrad-Paklenica) i Luka Poljak (Tribanj-Šibuljina)

Sl. 1. Skupina mirila Dobroselo, tip dvoslivne uzglavnice

Terenskim istraživanjem zapaženo je nekoliko tipova mirila sistematiziranih prema: 1. položaju (orijentaciji) uzglavnice-podnožnice
2. oblicima uzglavnice-podnožnice
3. obradbi kamenih ploča

I. tip mirila prema položaju uzglavnice-podnožnice već je istaknut i opisan.

II. tip - oblici uzglavnice-podnožnice

Oblici uzglavne i podnožne ploče javljaju se u tri tipa: a) obrađeni tip, b) poluobrađeni tip, c) neobrađeni tip (prirodan oblik kamene ploče)

Obrađeni tipovi su: 1. lučno-zaobljen oblik ploče, 2. pačetrovina oblik (pravokutnik, kvadar), 3. oblik dvosliiva (trokutast), 4. oblik nepravilnog trapeza (vrlo rijedak tip)

Poluobrađeni tipovi su: 1. nepravilan lučno-zaobljen oblik ploče, 2. nepravilne pačetrovine, 3. nedefinirani oblici

Neobrađeni tipovi predstavljaju izbor prikladnih kamena neposredno iz prirode i postavljanje bez ikakve obradbe. U izbor ulazi osim podesne kamene ploče i živi kamen (živac) ili stijena podesni u tu svrhu i oblikom i položajem.

Rasprostranjenost tipova po lokalitetima mirila pokazuje da se na Velèbitu najčešće javlja lučno-zaobljen tip (uzglavnice-podnožnice) mirila, a za njim slijede pačetrovina oblici. U Bukovici i Ravnim kotarima najrasprostranjeniji je tip poluobrađene pačetrovine.

Ploča uzglavnice i podožnice obrađivana je samo na prednjoj plohi, na kojoj je uklesan reljefni ukras ili natpis s imenom i prezimenom pokojnika ili samo s inicijalima, godinom rođenja i smrti i minijaturnim simbolom križa. Do sada nije uočen ukras i natpis zajedno na istoj uzglavnici, izuzevši na M4 Zavitrenik. To navodi na pomisao da bi mirila s ukrasima mogla biti starija od mirila s natpisom. Valja znati da se nepismenost na Velèbitu održala skoro do iza II. svjetskog rata. Velèbitski gorštak očito se najlakše izražavao primitivnim simbolima, urezanim u kamen. Reljef je uleknut, veoma plitak lako se troši, osobito u mekome vapnenačkom kamenu pod utjecajem oštrih klimatskih prilika. Rijetko je obrađivana stražnja ploha uzglavnice (izuzevši na M5 Glavčice i M3

Sl. 2. Mirila uz put između župne crkve i varoša Jurjevići u Bukovici, pačetvorinasti oblici (snimila prof. Olga Oštrić, 1976)

Modrič). Douzglavnica i ostale ploče popločenog međuprostora plošno su položene jedna do druge od uzglavnice do podnožnice. O dužini mrtvaca i o sposobnosti majstorova oblikovanja ovisi njihov broj u međuprostoru od uzglavnice do podnožnice. Najčešće ih je od 4-6, s tim da su kod starijih osoba veće, a kod djece manje.

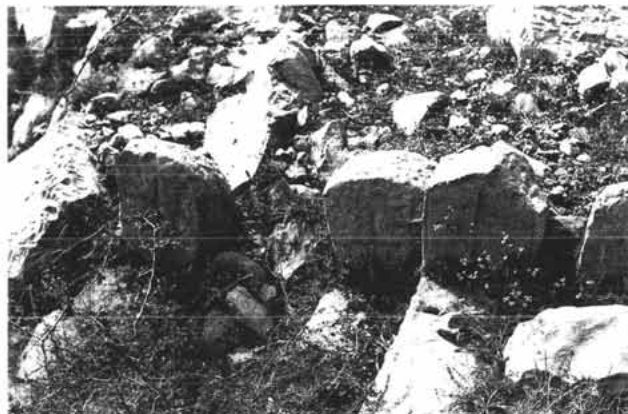
Skupno mirilo obitelji ili cijelog roda nalazi se u pravilu jedno do drugoga u jednom nizu i u istoj ravnini. Ukoliko je konfiguracija tla uzvisina ili kosina, mirila nisu više u istoj ravnini, nego dobivaju arhitektonski stepeničast oblik (M1 Kruškovac i M4 Zavitrenik).

III. tip prema načinu obradbe

Oblici i građevinska obradba mirila odraz su klesarske vještine i zidarskoga umijeća domaćih majstora gorštaka. najčešće je to primitivno-rustična gradnja tzv. suhozidnog tipa, koji nalazimo i u stambenoj arhitekturi na području Velèbita sve do kraja 19. st., a koji se u određenom smislu održao i u tom obliku grobne plastike.

Prema otkrićima na terenu i usmenoj predaji moglo bi se zaključiti da je oblikovanje ovisilo, kako je već navedeno, o klesarskoj i zidarskoj vještini majstora i njegovu umijeću "šaranja" (ukrašavanja) mirila. Međutim, važno je istaknuti drugi bitan faktor u ovom procesu, a to je imućnost roda koji je trebao platiti majstorov rad. Skromno izrađeno mirilo govori o socijalnom statusu obitelji ili roda kome pripada, pa time i o slabijem majstoru ili majstoru koji se nije mnogo trudio oko izrade.

U tom smislu može se uočiti na nekim mirilima (M1 Kruškovac, M2 Dobroselo, M3 "Zapadnjari") veća vještina i preciznost izrade. Odlikuju se "zidarskim" oblikovanjem i preciznom tehnikom klesanja kamenih ploča i njihova postavljanja za uzglavnicu i podnožnicu i popločenja između njih kao po "livelu", ali bez vezivnog materijala. Međutim, na istim mirilima, a najviše na mirilima Selina, Modriča, Bukovice i Ravnih kotara, susreće se potpuno rustična izrada. Oblikovanje ploča površno je i nespretno, pa gotovo izgledaju kao prirodna ploča na kojoj naizgled nije izvršena nikakva intervencija. Kada je u pitanju Velèbit, otkriva se, kako je već rečeno, na istoj skupini mirila precizno i površno izrađena (M4 Zavitrenik i M6 Šikići), pri čemu ipak

Sl. 3. Mirila kod zaseoka Koići, lučno zaobljen tip i tip dvoslovne uzglavnice

prevladavaju precizno izrađena, pa to navodi na pretpostavku da je presudan čimbenik imućnost roda.

Neke indicije upućuju na pretpostavku da su velèbitski majstori-zidari bili vještiji u izradi od bukovačkih i ravnokotarskih, ne samo mirila nego i stambene arhitekture. po usmenoj predaji doznajemo da su sve do 50-ih god. 20. st. bili pozivani na "ziđarinu" u navedene krajeve, jer su bili priznati kao dobri zidari. Činjenica stoji da je stanovništvo tih krajeva (osobito Ravnih kotara) bilo oduvijek imućnije nego velèbitsko, pa je moglo plaćati siromašnog nadničara. S druge strane, i sami su Velèbićani (južni Podgorci), da bi prehranili svoju obitelj, odlazili bez poziva "služiti" ili na "ziđarinu" posebno u Ravne kotare i Liku. Njihov rad u ovim krajevima odnosio se samo na stambenu gradnju. Ostalo su bili težački radovi.

Preostala su još mirila na kojima je izostala gotova sva obradba (M2 Matijašica, M2 Modrič), neobrađeni oblici uzglavnice-podnožnice tih mirila kao i njihova popločenja nisu stvorili gotovo nikakav kontrast s prirodom (kao M1 Kruškovac, M2 Dobroselo), pa se potpuno uklapaju u okolni prostor. Bez ukrasa i natpisa, tek s ponekim rijetkim znakom križa, vizualno najsnažnije simboliziraju surovost krša. Tipično je stoga da je i živi kamen tu često poslužio kao uzglavnica s ponekim oskudnim znakom.

Lokaliteti mirila

Sve su skupine mirila locirane uz putove kojima se prolazilo, na blagim uzvisinama s pogledom na okolinu, gdje su se često nalazila i počivala za uprte (M1 Kruškovac, M10 Kosa Magaška), na raskršćima putova (M4 Zavitrenik, M8 Sige Kneževića), na prijevojima (M2 Dobroselo, M11 Ploče), na čistinama kamenjara (M5 Glavčice, M3 Modrič, M3 Malo Rujno, M5 Podi Jukića) ili na planinskim sedlima (sjeverni i srednji Velebit).³

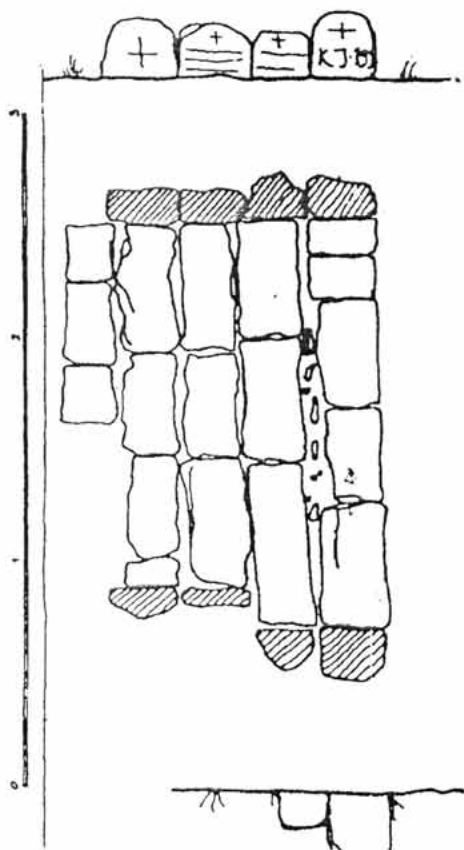
Udaljenost pojedinih skupina mirila od zajedničkog groblja ovisi o udaljenosti naselja. Najčešće su locirana na pola puta od naselja do groblja. Prva naselja uz more (zimski staništa) bila su blizu groblja pa tako i mirila, otprilike oko 10 - 20 min. hoda (M5 Glavčice, M6 Šikići, M1 Kozjača, M1 Zukva, M3 Jusupi, M4 Samardžići, M8 Sige Kneževića, M5 Podi Jukića). Druga naselja (ljetna staništa) bila su udaljena od dva do

³ A. Glavičić, *Mirila i počivala na Velèbitu (I)*, Senjski zbornik, god. VIII - 1980, str. 202, 203, 204.

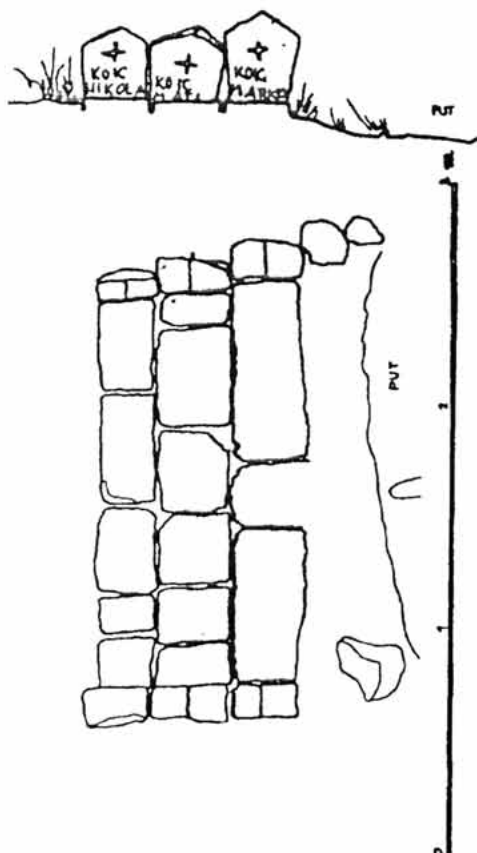
pet sati hoda, pa su mirila locirana daleko od groblja u višim obroncima Velebita (M4 Zavitrenik, M2 Dobroselo, M2 Grabove Doline, M3 Malo Rujno, M11 Ploče).

Zaštita

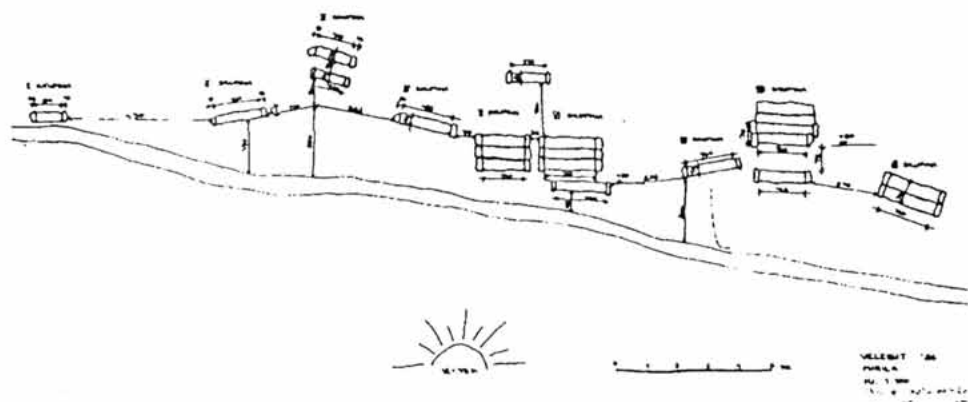
Mirila zidana bez vezivnoga materijala (a takva su u pravilu sva, izuzev novija M1 Kruščica), izložena su neminovnome, postupnom propadanju bez ikakve zaštite. potpuno uništenje doživljavaju danas ona koja su najbliža središtima većih naselja uz obalu (M3 Jusupi, M5 Glavčice, M6 Šikići, M1 Zukva, M3 Koići), na kojima se (ili oko kojih) grade vikendice i prometnice. potpuno su uništena M1, M3, M4, M7 u Selinama. Na području Obrovca neka su uništena zbog rudnih iskopa (Jasenice). Ona koja su udaljenija od suvremenih promjena uspjela su se očuvati u nešto boljem stanju. Isto tako, kako je već ranije navedeno, zbog dugotrajne izloženosti atmosferskim utjecajima plitki reljef postupno se gubi pa je na nekim mirilima jedva primjetan.

Sl. 4. Mirila iznad Dobrosela, lučno zaobljen i pačetvorinasti tip (M 1:20)

Sl. 5. Kosa iznad Starigrada, mirila Koići, tip dvoslivna mirila "Dobroselo" (M 1:20)

Sl. 6. Plan mirila iznad zaseoka Kruškovac (M 1:100)

Pojava i problem mirila

Mirila su vezana uz pogrebne običaje na Velèbitu, za koje I. Krajač pretpostavlja da su poganskog podrijetla, a koji su s vremenom prešli u kršćanstvo. Ti su običaji poznati ne samo na Balkanu nego i kod alpskoga stanovništva Europe, ali i azijskoga (Tibet). Dovodi ih u vezu s kulturom megalitika u njihovoj srodnosti. Pri tome navodi sličnosti u slijedećem: a) jedni su i drugi spomenici osvojljene kamene ploče, odnosno stupovi, jedni i drugi se nalaze u paralelnim redovima, b) jedni i drugi leže uz putove, c) jedni i drugi stoje u odnosu prema istoku i zapadu, d) jedni i drugi nose na sebi ili u svom obliku znakove, iako različite - strelica, križ (križ zbog kršćanstva), e) jedni i drugi spomenici toje u odnosu prema kultu, na Velèbitu prema pokojnicima, sjećanje na duhove koji se na kamenu nalaze, živi i danas u Alpama.⁴

Po nekim pisanim izvorima iste sličnosti mogle bi se pripisati i bosanskim stećcima.⁵

Običaj postavljanja mirila na Velèbitu bez sumnje se nasljeđivao, ali i mijenjao, u svezi s migracijom stanovništva i, dakako, povijesnim zbivanjima, ali bi ipak bilo prerano dovoditi ih u svezu s kulturom megalitika odnosno njenom tradicijom i njenim kontinuitetom. Za sve to trebalo bi više argumenata niza znanstvenih disciplina koje bi potvrdile isto. Kako je do sada prikupljena i pristupačna građa o tom problemu oskudna, možemo se samo dijelom osloniti na usmenu predaju kada je u pitanju njihov kontinuitet. Kazivači se sjećaju podataka što su im ih prenosili njihovi očevi i djedovi, tako da podatke o mirilima možemo pratiti oko 400 godina unatrag. Za njihov stariji kontinuitet za sada nemamo čvrstog oslonca, izuzevši eventualno ukras i simbol na

⁴ I. Krajač, *Mirila*, Zbornik za narodni život i običaje, XXIX, sv. 2, Zagreb, 1934, str. 167.

⁵ M. Gavazzi, *Vrela i sudbine narodnih tradicija (Uz megalitik jugoistočne Evrope, Počivala, Iz davne evropske kulturne baštine)*, Zagreb, 1978, str. 197, 226; Š. Bešlić, *Stećci - kultura i umjetnost*, Sarajevo, 1982; A. Benac, *Stećci, Mala istorija umetnosti*, 1967; Vidi lit. u ELU 1, B i H, str. 456.

Sl. 7. Mirila Bristovac, stepeničasti niz popločenih mirila s vješto oblikovanim uzglavnicama

uzglavnici, za koji za sada nismo sigurni je li samo ukras - "šara" ili je pak motiv određenog kontinuiteta koji nosi simbolično značenje. S obzirom na izjave kazivača prvi bi se podaci mogli smjestiti na početak 17. st. Pokušaj ranije datacije možda bi bio moguć preko reljefnih ukrasa i simbola, koji daju izvjesnu mogućnost komparacije s ranijim kulturama (stećci i slični nadgrobnici).

Na našem tlu običaj mirila bio je poznat i rasprostranjen po cijelom dinarskom spletu, s tim da se najbolje sačuvao na području Velèbita i Bukovice. To govori da je bio jednako svojstven i katoličkom i pravoslavnom stanovništvu navedenog područja, s nekim neznatnim razlikama. Kod katolika crkva nikad nije bila ni u kakvoj vezi s ovim običajem bez obzira na neke kršćanske znakove (križ) na njima. Obredu na mirilima prisustvovao je samo rod pokojnika bez svećenika, iako se običaj održao sve do 50-ih godina 20. st.⁶ Međutim, kod pravoslavnoga stanovništva obredu je prisustvovao svećenik na taj način što je pogrebnu povorku dočekivao na mirilima i blagoslivljao mrtvoga dok mu se "uzimala mira". Zatim je zajedno s povorkom nastavio put najprije u crkvu, a zatim na groblje (Bukovica).⁷ To bi bila jedina bitna razlika.

Odnos prema mirilu i stvarnom mjestu ukopa (grob)

Nakon pokapanja umrlog grob je s vremenom gubio značenje i to iz više razloga. Prvo, zbog slabe kršćanske tradicije velèbitskoga kraja koji jeoduvijek bio pasivan i udaljen od nekoga većeg kulturnoga središta. Drugo, zbog velike udaljenosti planinskih naselja od mjesnoga groblja i treće, zbog toga što je u grobu pokopano "samo tijelo bez duše, koja je ostala na mirilu".⁸ Na groblje se dolazilo tek onda kad bi opet umro netko od članova roda, rjeđe u vrijeme nekoga crkevenog blagdana. U međuvremenu grob je obrastao, pa ukoliko nije bio obilježen, više se i ne bi točno znalo gdje se nalazi.⁹ Znalo

⁶ Kazivač I. Tomić rođ. 1907 (Starigrad-Paklenica)

⁷ Kazivač sveć. gosp. Đ. Skočić rođ. 1938, Zadar, crkva sv. Ilije

⁸ Kazivač P. Jović, 1881-1977, (Starigrad-Paklenica)

⁹ Kazivač M. Jović, rođ. 1924, kojoj je 1977. umrla majka, nije mogla pronaći očev grob (umro je 1930), da bi u isti pokopala majku. Konzultirala je rod, ali nitko se nije sjećao pojedinačnog groba, ili barem ne sasvim točno, nego "otprilike", jer grob nije bio obilježen kao mirilo, već samo drvenim križem koji je s vremenom istrunuo, a grob obrastao travom, pa mu se tako

se jedino mjesto u groblju pojedinog roda, ali ne i mjesto pojedinca iz toga roda. Ukoliko se grob obilježio (što su mogli učiniti samo imućniji rodovi i obitelji), onda se to činilo na identičan način kao mirilo tj. kod glave pokojnika postavljala se uzglavna kamena ploča, kod nogu podnožna, a između njih kameno popločenje. To je bio grob tipa mirilo. Ovako obilježeni grobovi susreću se na grobljima od Lukova do Bukovice.¹⁰ Suprotno grobu, mirilo pokojnika nije se zaboravljalo niti zanemarivalo. Točno se znalo koje je komu pripadalo, bilo rodu ili obitelji dotičnog roda, bez obzira na to je li imalo natpis ili nije. Uz njih se prolazilo, zastajalo i počivalo, te prisjećalo pokojnika. Tako su postala spomen-obilježja koja su omogućavala prolazniku da se svakodnevno prisjeti pokojnika. Po potrebi su se dotjerivala i strogo se pazilo da se ne obruše i unište. Tako su umjesto groba postala trajna uspomena na pokojnika.

Ukrasni motivi i simboli

Ukrasne motive i simbole mogli bismo razvrstati u nekoliko skupina:

1. *Motiv križa*: a) jednostavni (latinski i grčki), b) dvostruki, c) jabučasti, d) štakasti, e) ponovljeni, f) solarni križ, g) antropomorfni
2. *Ostali motivi*: a) ukrasne varijacije motiva križa, b) ukrasne varijacije solarnog križa, c) rozeta, d) spirala, e) "četverokuka"
3. *Nedefinirani motivi*¹¹

To razvrstavanje tipova ukrasnih motiva i simbola je globalno i nije konačno ni potpuno jer se odnosi samo na dio velèbitskih lokaliteta. Ostaje istražiti još široko područje u pogledu ikonografije (osim Velèbita, Bukovicu, Ravne kotare i Dalmatinsku zagoru) koji su još potpuno neistraženi. U sustavnijim istraživanjima i komparacijama likovnoga prikaza, kao najznačajnije sadržinske osobitosti mirila, možda će se dokazati i utvrditi neki zaključci o njihovu podrijetlu i pojavi.

Zusammenfassung

Dieser Beitrag ist ein Versuch, einige charakteristische Eigenschaften der Totenraststeine von Velèbit nach Ihre Orientation (Kopfende-Fußende), Gestalt, Art der Bearbeitung und Lokalität herauszuheben. Es muß betont werden, daß die Frage der Erscheinung und ihrer Datangaben ein Problem darstellte, das man aber systematisch mit anderen Erscheinungen auf dem Balkanboden (stećci und andere ähnliche Grabsteine) erforschen und vergleichen muß. Es wird hervorgehoben, daß diese Erscheinung gleich der katolischen als auch der orthodoxen Bevölkerung, auf dem erforschten Gebiet, eigen ist, wobei der Brauch bei der orthodoxen Bevölkerung von der Kirche akzeptiert wurde, bei der katolischen aber nicht. Besonders analysiert man die Frage der Beziehung zum Totenraststein und zum eigentlichen Ort der Beerdigung auf dem Velèbit. Die Autorin versucht die Ikonographie der bildenden Gestaltung auf den erforschten Gebieten zu systematisieren (Mittel- und Süd-Velèbit und West-Bukovica).

"izgubio" trag. Pogreb je izvršen u grobu za koji se "otprilike" pretpostavljalo da bi mogao biti "pravi", a pripada rodu Jovića. Ali to i nije bilo tako bitno, zapravo je bilo najbitnije da je pokopana na mjestu ukopa roda kome je pripadala.

¹⁰ A. Glavičić, *Mirila i počivala na Velèbitu (I)*, Senjski zbornik, god. VIII - 1980, str. 204, 205, 206; A. Freudenreich, *Kako narod gradi (XI - Spomeni na grobljima)*, Zagreb, 1972, str. 207, 208, 209.

¹¹ M. Trošelj, *O problemu likovnih motiva i simbola na velèbitskim mirilima (u tisku)*